

О. П. Дяченко,

к. е. н., доцент кафедри обліку і оподаткування, Одеський державний аграрний університет

ФОРМУВАННЯ ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ ЯК ЕКОНОМІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ

O. Diachenko,

Ph. D. in Economics, associate professor of department of accounting and taxation, Odessa State Agrarian University

FORMATION OF THEORETICAL APPROACHES TO THE DEFINITION OF THE SHADOW ECONOMY AS AN ECONOMIC CATEGORY

Економіка України має в своєму складі досить значний за обсягом і потужністю тіньовий сектор, який є невід'ємною складовою вітчизняної економічної системи. У статті проаналізовано генезу наукової думки стосовно визначення поняття "тіньової економіки". Обґрунтовано переваги та недоліки окремих підходів тлумачення цієї категорії. Визначено основні підходи до розуміння сутності досліджуваного явища. Запропоновано авторське визначення категорії "тіньова економіка", зважаючи на різноплановість та неоднорідність думок інших вчених.

The Ukrainian economy has a rather large volume and power shadow sector, which is an integral part of the domestic economic system. The article analyzes the genesis of scientific thought regarding the definition of the concept of "shadow economy". The advantages and disadvantages of separate approaches to the interpretation of this category are substantiated. The basic approaches to understanding the essence of the investigated phenomenon are determined. The author's definition of the category "shadow economy" is proposed, considering heterogeneity and heterogeneity of thoughts of other scholars.

*Ключові слова: тіньова економіка, зарубіжний досвід, економічна діяльність, податки, нелегальний обіг.
Key words: shadow economy, foreign experience, economic activity, taxes, illegal circulation.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Тіньова економіка характерна для будь-якої країни, незалежно від рівня розвитку економіки, а для країн з трансформаційною економікою це явище є масштабним на рівні національної проблеми, що породжує макроекономічні диспропорції. Поняття тіньової економіки фахівцями визначається неоднозначно. У науковій літературі фахівцями використовується багато дефіні-

цій, що у деталях мають розбіжності, але в загальному дозволяють виокремити межі тіньової економіки, визначити її специфіку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичні підходи до визначення економічної категорії "тіньова економіка" розглядаються в працях ба-

Таблиця 1. Характеристика концептуальних підходів до визначення сутності тіньової економіки

Підхід	Характеристика тіньової економіки	Ключовий критерій
Юридичний	Сукупність заборонених законом видів економічної діяльності	Ставлення до правової нормативної системи регулювання
Економічний	Визначення впливу тіньової економіки на ефективність економічної політики, розподіл та використання економічних ресурсів, а також розробка надійних методів її оцінки	Специфіка результатів тіньової економічної діяльності
Статистичний	Економічна діяльність, яка з яких-небудь причин не враховується офіційною статистикою	Деструктивний характер економічної діяльності
Соціологічний	Розглядають цю сферу з точки зору взаємодії соціальних груп, що відрізняються позицією у системі тіньових інституцій та мотивами економічної поведінки суб'єктів різних ситуацій	Система тіньових інституцій та мотивами економічної поведінки суб'єктів
Кібернетичний	Тіньова економіка розглядається як самодостатнякерована система. Її прихильники розробляють економіко-математичні моделі прогнозування та управління тіньовою економікою, закономірностей її розвитку і взаємодії з офіційним сектором	Економіко-математичні моделі прогнозування та управління тіньовою економікою
Мотиваційний	Тіньова економіка – це всі види діяльності, спрямовані на формування задоволення потреб, що культивують у людини різні пороки	Стосується не наслідків, а цілей заради яких здійснюється та чи інша діяльність
Моральний	Дозволяє розглядати тіньову економіку як економічну діяльність, яка порушує загальноприйняті моральні норми	Факт порушення загальноприйнятих моральних норм, правил
Інституційний	Тіньова економіка – це такі економічні відносини, що складаються в суспільстві на противагу законам, правовим нормам, формальним правилам господарського життя, це всі види економічної діяльності, що не відображені в офіційній статистиці	Соціально-економічні інститути, тобто система формальних і неформальних правил поведінки, механізми санкцій та закономірності їхнього розвитку

Джерело: складено автором за даними [1].

гатово зарубіжних та вітчизняних вчених. Серед зарубіжних вчених вивченню теоретичних питань тіньової економіки присвятили праця такі вчені як: Д. Блейдс, К. Макафі, Б. Даллаго, В. Казімієр, Р. Люттік-Хаузен, А. Френз, П. Гутманн, Б. Контіні, Д. Кассел. Також значна кількість вітчизняних вчених досліджували теоретичні питання тіньової економіки, зокрема: І. Гришова, О. Наумов, О. Турчинов, В. Попович, О. Ярмоленко, Н. Мушчинська, Ю. Ванькович, О. Базилінська, О. Носова та інші.

У працях вчених доволі широко розкрито сутність категорії "тіньова економіка", але потребує необхідності систематизувати наведені думки вчених та запропонувати універсальне визначення даного поняття.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є ґрунтовний аналіз основних наукових підходів щодо визначення тіньової економіки та формулювання власного твердження даної економічної категорії, враховуючи багатий зарубіжний та вітчизняний досвід науковців, які займалися дослідженням визначеної проблеми.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Необхідно відзначити, що в зарубіжних та вітчизняних науковців існують певні відмінності стосовно підходів до визначення тіньової економіки. Як правило, зарубіжні дослідники надають перевагу так званому операційному (прикладному) визначенню, для якого характерне трактування тіньової економіки через види тіньової діяльності та дії щодо її виміру. Даний підхід застосовується під час вирішення реальних статистичних завдань, формулюванні рекомендацій щодо вдосконалення законодавства і коригуванні соціально-економічної політики. Вітчизняні ж фахівці використовують теоретичний підхід, за якого тіньова економіка розглядається як економічна категорія, що відображає склад-

ну систему соціально-економічних відносин у процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних благ і послуг.

Розуміння тіньової економіки різними дослідниками багато в чому залежить і від вибору основного критерію віднесення економічних відносин до цієї сфери. Залежно від цього критерію, крім вищезазначених підходів до визначення тіньової економіки, за методологічною ознакою, розрізняють економічний, соціологічний, кібернетичний, мотиваційний, моральний, інституційний, статистичний, правовий і міждисциплінарний підходи (табл. 1). Щоб краще зрозуміти сутність тіньової діяльності, спробуємо охарактеризувати існуючі підходи до визначення тіньової економіки.

Зарубіжні дослідники розглядають тіньову економіку через її вимір, що більше стосується практичних завдань: формулювання рекомендацій щодо вдосконалення законодавства та коригування соціально-економічної політики.

К. Харт, який сформулював концепцію неформальної економіки, яка початково охоплювала тільки нерегульовану само зайнятість ("неформальний сектор"), визнавав еволюційність свого поняття: "Неформальна економіка нині розглядається як універсальна властивість індустріальних країн і включає від домашнього самозабезпечення до криміналізації економіки" [2].

Одним із перших, хто дав визначення тіньової економіки, був Е. Фейг [3]. Відповідно до його тлумачення тіньова економіка — це вся економічна діяльність, яка з будь-яких причин не враховується і не потрапляє до валового національного продукту [3, с. 22].

Переважна більшість зарубіжних вчених схильються до того, що тіньова економіка — це невидима економіка, яка не включена до статистичної звітності, а отже, до ВВП. Дане тлумачення можна підтвердити і словами американського економіста П. Гутманна [4] щодо неможливості нехтування неврахованої діяльності в роз-

Таблиця 2. Авторські підходи щодо трактування категорії "тіньова економіка"

Вчений	Трактування сутності тіньової економіки
<i>Вітчизняні науковці</i>	
О. Турчинов	Економічна діяльність, яка не враховується і не контролюється офіційними державними органами, а також діяльність, спрямована на отримання доходу шляхом порушення чинного законодавства.
О. Ярмоленко	Фактично неконтрольоване суспільством виробництво, розподіл, обмін і споживання товарно-матеріальних цінностей і послуг
Н. Мушинська	Діяльність юридичних і фізичних осіб, спрямована на отримання доходів від легальних або нелегальних видів діяльності в грошовому або натуральному виразі, які не враховуються офіційною статистикою
Ю. Ванькович	Вид економічної діяльності, який статистично не обліковується, приховується від держави та офіційно не зареєстрований і поділяється на такі складові, як неофіційна економіка, підпільна економіка та фіктивна економіка
<i>Зарубіжні науковці</i>	
А. Френз	Діяльність, що не зараховується до ВВП через відсутність методологічної бази обліку нелегального виробництва товарів і послуг; її компоненти — прихована діяльність само зайнятих та прихована діяльність зайнятих, що працюють додатково
П. Гутманн	Будь-яка економічна діяльність, не врахована офіційною статистикою, а її основні складові: нелегальна, прихована, неформальна
Б. Контіні	«невидима» діяльність, яка враховує незаконну діяльність
Д. Кассел	Будь-яка економічна активність, що сприяє створенню економічних цінностей країни, але не враховується в її ВНП; не обліковане створення цінностей
А. Олейнік	Сфера, в якій економічна діяльність здійснюється поза законом, тобто обробки, здійснюються без дотримання законодавчих норм, правових і формальних правил господарської діяльності

Джерело: сформовано автором за основі джерел [4; 13–18].

винних країнах. Тобто реальна економічна діяльність більша за офіційно зареєстровану. У зарубіжних дослідників тіньової економіки не було єдиного визначення цього поняття. Для П. Гутманна [4] і Е. Фейга [3] "тіньова економіка" (вони її називали "підпільною" — *underground*) — це неврахована частина ВВП, яка має бути додана до економічної діяльності, а для В. Танзі [5] "тіньова економіка", яку він теж називає "підпільною", означає — дохід, який не фіксується податковими службами. На саме ці розбіжності у визначеннях вказував сам В. Танзі, пояснюючи різницю в отриманих показниках оцінки тіньової економіки [5, с. 103]. Такої ж думки стосовно тіньової економіки дотримується Д. Коломер В'ядель [6].

Початок досліджень тіньової економіки в Україні був здійснений наприкінці 1994 р. у Національному інституті економічних програм НАН України (з березня 1995 р. — Інститут Росії НАН України). Також проблеми тінізації економіки, її соціально-економічних наслідків досліджуються в Національному інституті стратегічних досліджень [7, с. 8].

Одним із перших вітчизняних вчених, які почали досліджувати тіньову економіку був О. Турчинов. Запропоноване ним досить містке визначення тіньової економіки: "економічна діяльність суб'єктів господарювання (фізичних і юридичних осіб), яка не враховується, не контролюється і не оподатковується офіційними державними органами і (або) спрямована на отримання доходу шляхом порушення чинного законодавства" досить глибоко відображає цю економічну категорію [8, с. 11]. Серед вчених дослідників тіньової економіки не існує єдиного підходу до визначення категорії "тіньова економіка". Тому постає необхідність дослідити різні тлумачення, через те що вивчаючи їх окремо один від одного, є можливість комплексно підійти до вивчення даного негативного явища, яке притаманне не лише розвиваючим країнам, а і розвиганим економікам світу.

В. Засанський стверджує, що тіньова економіка виступає як "сфера діяльності, що пов'язана з відносинами між людьми в процесі виробництва, розподілу, об-

міну та споживання на основі соціального протистояння до головних макроуправлінських механізмів і їх функціонуванням поза управлінським контролем та обліком, з ухиленням оподаткування доходів" [9, с. 5]. Це визначення трактується з економічної точки зору, але на нашу думку, воно є доволі одностороннім через те, що дане явище характеризується лише з управлінських позицій.

Як вказує О. Наумов, "тіньова економіка виникає тоді, коли дії владних та регулюючих структур держави, окремих людей або їх груп вступають у протиріччя з об'єктивними економічними законами" [10].

Т. Ламанова вважає, що тіньова економіка — це сукупність відносин між окремими індивідуумами, групами індивідуумів, індивідуумами та інституційними одиницями, окремими інституційними одиницями щодо виробництва, розподілу, перерозподілу, обміну та споживання матеріальних благ і послуг, результати яких з тих чи інших причин не враховує офіційна статистика і обсяг якої не включається до макроекономічних показників [11, с. 22].

Досліджуючи це явище, І. Мазур під тіньовою економікою розуміє складне соціально-економічне явище, представлене сукупністю неконтрольованих і нерегульованих як протиправних, так і законних, але аморальних економічних відносин між суб'єктами економічної діяльності з приводу отримання надприбутку за рахунок приховування доходів і ухилення від сплати податків [12, с. 69].

Враховуючи наведені вище визначення різних вчених такої складної економічної категорії, як "тіньова економіка" можемо запропонувати наступне визначення: "тіньова економіка — багатогранне соціально-економічне явище, що має на меті отримання доходів від нелегальної або неправомірної діяльності, а також ухилення від сплати податків та інших протиправних та моральних дій, які несуть моральну та фізичну шкоду суспільству.

Загалом, результати узагальнення існуючих підходів до визначення поняття "тіньова економіка" (табл. 2) свідчить про те, що попри їх різноманіття, все ж біль-

шість авторів сходяться на тому, що визначальними характеристиками тіньової економіки є:

- офіційна незареєстрованість;
- неконтрольованість;
- перебування поза системою статистичного обліку;
- перебування поза оподаткуванням;
- тяжіння до незаконної (злочинної, кримінальної) діяльності тощо.

Складність і важливість проблем тіньової економіки стимулюють розвиток міждисциплінарного підходу. Напрямок міждисциплінарного дослідження, на думку З.С. Варналія, багато в чому визначається вибором основного критерію зарахування економічних відносин до цієї сфери. З огляду на це, розрізняють такі підходи щодо віднесення тих чи інших видів діяльності до розряду тіньових: обліково-статистичний (основним критерієм виокремлення тіньових економічних відносин є їх неврахованість та відсутність фіксації офіційною статистикою), формально-правовий (ключовим критерієм тіньових економічних явищ є відношення до нормативної системи регулювання), кримінологічний (як ключовий використовують критерій суспільної шкідливості (небезпеки) економічної діяльності) і комплексний підходи [7, с. 36].

Відповідно до обліково-статистичного підходу тіньову економічну діяльність описують як сукупність приховуваних від державних органів управління та контролю економічних відносин між господарюючими суб'єктами у процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання економічних благ та підприємницьких здібностей [19, с. 43].

Ще одним прихильником обліково-статистичного підходу до визначення тіньової економіки є Ю.В. Латов: "Тіньова економіка — це господарська діяльність, яка розвивається поза державним обліком і контролем, а тому не відображається з офіційної статистики" [20, с. 14].

Перевагою обліково-статистичного підходу є можливість на основі загальноприйнятої методології системи національних рахунків кількісно оцінити частку тіньової економічної діяльності. Результати даних розрахунків допомагають у формуванні соціально-економічної політики.

Попри переваги, обліково-статистичний підхід має декілька недоліків:

- 1) під це визначення потрапляють певні види діяльності, які в принципі не регулюються і не обліковуються. Прикладом є виробництво домашніми господарствами продукції для власного споживання, обсяги якого є досить значними, але не враховуються офіційною статистикою;
- 2) з самого визначення випливає необхідність тотального державного контролю, що в принципі негативно впливає на розвиток ринкових відносин;
- 3) серйозною проблемою при використанні такого підходу може стати відсутність або недосконалість інформаційної бази для проведення досліджень.

Формально-правовий підхід розуміння тіньової економіки домінує в економіко-кримінологічних дослідженнях. Основним критерієм цього підходу є протиправний характер економічних процесів.

Перевагою формально-правового підходу розуміння тіньової економіки можна вважати те, що цей підхід визначає тіньову економіку у відношенні до правових норм, встановлених у державі. Їхнє порушення є деструктивним фактором розвитку громадянських інститутів і є потенційно небезпечним для суспільства явищем.

З іншого боку, віднесення конкретного виду діяльності до тіньової економіки відповідно до формально-правового підходу має необ'єктивний характер. Може виникнути ситуація, коли діяльність поза рамками закону не завжди матиме деструктивний характер. Зокрема у колишньому СРСР була заборонена підприємницька діяльність та комерційне посередництво, хоча зараз економіку розвинутих країн неможливо уявити без вищезгаданих видів діяльності.

ВИСНОВКИ

Важливо відзначити, що всі вищенаведені підходи розуміння тіньової економіки підтверджують, що тіньова економіка є складною економічною категорією, тому жодне визначення не може з цілковитою повнотою і точністю розкрити її сутність. Запропоноване нами визначення висвітлює всі характерні риси тіньової економіки та є предметом подальших досліджень у цій сфері.

Література:

1. Заверуха М.М. Системний аналіз сутності та закономірностей функціонування тіньової економіки [Електронний ресурс] / М.М. Заверуха // Актуальні проблеми державного управління. — 2015. — № 1. — С. 187—196. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2015_1_27
2. Hart K. Bureaucratic form and the informal economy / K. Hart // Linking the formal and informal economy: concepts and policies [Text] / B. Guha-Khasnobis, R. Kanbur, E. Ostrom. — Oxford: Oxford University Press, 2006. — P. 27
3. Feige E. How big is the Irregular Economy? / E. Feige // Challenge. — 1979. — Vol. 6. — № 22. — P. 5—13.
4. Gutmann P.M. The Subterranean Economy / P.M. Gutmann // Financial Analysts Journal. — 1977. — Vol. 34/1.
5. Tanzi V. Second (and More Skeptical) Look at the Underground Economy in the United States // The Underground Economy in the United States and Abroad / V. Tanzi (Ed.). — Lexington, Massachusetts: Lexington Books, 1982.
6. Коломер Вядель Д.А. Теневая экономика и теория солидарного труда / Д.А. Коломер Вядель // Латинская Америка. — 1999. — № 4. — С. 53—59.
7. Варналій З.С. Тінізація малого підприємництва (економічні та правові аспекти) / З.С. Варналій. — К.: Інститут приватного права і підприємництва АпрН України, 1998. — 56 с.
8. Турчинов В.О. Тіньова економіка: теоретичні основи дослідження / В.О.Турчинов. — К.: Видавництво "Ар-тЕк", 1995. — 300 с.
9. Засанський В.В. Механізми управління детінізацією економіки України у трансформаційний період: Дис. ... д-ра екон. наук: 08.02.03 — К., 2004.

10. Наумов О.Б. Економіко-політичні конфлікти на сучасному етапі [Текст] / І.Ю. Гришова, О.Б. Наумов, О.О. Давидюк // Український журнал прикладної економіки. — 2016. — Том 1. — № 2. — С. 36—49.

11. Ламанова Т. Тіньова економіка — визначення, структура, методи оцінки / Т. Ламанова // Економіка, фінанси, право. — 2000. — № 3. — С. 22—26.

12. Солодовникова І.І. (Мазур І.І.) Тенденції тінізації української економіки та шляхи її детінізації / І.І. Солодовникова // Теорії мікро- макроекономіки. Зб. наук. праць МОН України. — К.: Академія муніципального управління, 2003. — Вип. 12. — С. 29—38.

13. Ярмоленко О. Тіньова економіка // Політика і час. — 1996. — № 5. — С. 51.

14. Муциньська Н.Ю. Деякі теоретичні аспекти проблеми тенізації економіки / Н.Ю. Муциньська // Научно-технический сборник. — 2004. — № 61. — С. 258—262.

15. Ванькович Ю.М. Визначення сутності тіньової економіки / Ю.М. Ванькович // Вісник національного університету "Львівська політехніка". — 2009. — № 657. — С. 450—456.

16. Franz A. Estimates of the Hidden Economy in Austria on the Basis of Official Statistics // Guide-book to statistics on the hidden economy: conference of European statisticians, United Nations. — N.Y., 1992. — P. 67—78.

17. Contini B. The Irregular Economy of Italy: a Survey of Contributions / B. Contini // Guide-book to statistics on the hidden economy.

18. Cassel D. (1986), "Funktionen der schattenwirtschaft im koordinationsmechanismus von markt- und plan-wirtschaften", ORDO, Jahrbuch fur die ordnung von wirtschaft und gesellschaft, Bd. 37, s. 73—103.

19. Гришова І.Ю. Корупційні ризики та зарубіжна методологія їх оцінки в системі економічної безпеки / І.Ю. Гришова, О.О.Красноручський // Проблеми і перспективи економіки та управління: науковий журнал / Черніг. нац. технол. ун-т. — Чернігів: Черніг. нац. технол. ун-т, 2015. — № 4 (4). — С. 40—46.

20. Латов Ю.В. Экономика вне закона: Очерки по теории и истории теневой экономики / Ю.В. Латов. — М.: МОНФ, 2001. — 284 с.

References:

1. Zaverukha, M.M. (2015), "System analysis of the essence and regularities of the functioning of the shadow economy", Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnia, vol. 1, pp. 187—196.

2. Hart, K. (2006), "Bureaucratic form and the informal economy", Linking the formal and informal economy: concepts and policies, Oxford University Press, Oxford, UK.

3. Feige, E. (1979), "How big is the Irregular Economy?", Challenge, Vol. 6, no. 22, pp. 5—13.

4. Gutmann, P.M. (1977), "The Subterranean Economy", Financial Analysts Journal, vol. 34/1.

5. Tanzi, V. (1982), "Second (and More Skeptical) Look at the Underground Economy in the United States", The

Underground Economy in the United States and Abroad, Lexington Books, USA.

6. Kolomer V'iadel', D.A. (1999), "The shadow economy and the theory of solidarity work", Latynskaia Ameryka, vol. 4, pp. 53—59.

7. Varnalij, Z.S. (1998), Tinizatsiia maloho pidpriemnytstva (ekonomichni ta pravovi aspekty [Shadowing of small business (economic and legal aspects)], Instytut pryvatnoho prava i pidpriemnytstva AprN Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

8. Turchynov, V.O. (1995), Tin'ova ekonomika: teoretychni osnovy doslidzhennia [Shadow economy: Theoretical foundations of research], Vydavnytstvo "ArtEk", Kyiv, Ukraine.

9. Zasans'kyj, V.V. (2004), "Mechanisms for managing the de-shadowing of the Ukrainian economy during the transformation period", Abstract of Ph.D. dissertation, Economy, Kyiv, Ukraine.

10. Hryshova, I.Yu. Naumov, O.B. and Davydiuk, O.O. (2016), "Economic-political conflicts at the present stage", Ukrain's'kyj zhurnal prykladnoi ekonomiky, vol. 1, no. 2, pp. 36—49.

11. Lamanova, T. (2000), "Shadow economy - definition, structure, methods of evaluation", Ekonomika, finansy, pravo, vol. 3, pp. 22—26.

12. Solodovnykova, I.I. (2003), "Trends in the shadowing of the Ukrainian economy and ways of its shadowing", Teorii mikro- makroekonomiky. Zb. nauk. prats' MON Ukrainy, vol. 12, pp. 29—38.

13. Yarmolenko, O. (1996), "Shadow economy", Polityka i chas, vol. 5, p. 51.

14. Muschyn's'ka, N.Yu. (2004), "Some theoretical aspects of the problem of tensioning the economy", Nauchno-tekhnycheskyj zbornyk, vol. 61, pp. 258—262.

15. Van'kovych, Yu.M. (2009), "Determination of the essence of the shadow economy", Visnyk natsional'noho universytetu "L'viv's'ka politekhnikha", vol. 657, pp. 450—456.

16. Franz, A. (1992), "Estimates of the Hidden Economy in Austria on the Basis of Official Statistics", Guide-book to statistics on the hidden economy: conference of European statisticians, United Nations, N.Y., pp. 67—78.

17. Contini, B. (1995), "The Irregular Economy of Italy: a Survey of Contributions", Guide-book to statistics on the hidden economy: conference of European statisticians, United Nations, N.Y., USA.

18. Cassel, D. (1986), "Funktionen der schattenwirtschaft im koordinationsmechanismus von markt- und plan-wirtschaften", ORDO, Jahrbuch fur die ordnung von wirtschaft und gesellschaft, vol. 37, pp. 73—103.

19. Hryshova, I.Yu. and Krasnoruts'kyj, O.O. (2015), "Corruption risks and foreign methodology of their assessment in the system of economic security", Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia: naukovyj zhurnal, vol. 4 (4), pp. 40—46.

20. Latov, Yu.V. (2001), Ekonomyka вне закона: Ocherky po teoryy y ystorry tenevoj ekonomyky [The Economics of Outlaws: Essays on the Theory and History of the Shadow Economy], MONF, Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 08.10.2017 р.